

آشنایی با مواد اولیه و ابزار کار

نساجی سنتی

بهاره بهاری

عضو هیئت علمی گروه نساجی، دانشگاه پیام نور

www.ketab.ir

آشنایی با مواد اولیه و ابزار کار نساجی سنتی

مؤلف: بهاره بهاری

ویراستار علمی: حمید صادقیان

ویراستار ادبی: سید تاج الدین نوش آبادی

ناشر: مؤسسه انتشاراتی جمال هنر

نظارت فنی و امور چاپ: سعید قونسوری، محمد امیری

طراح جلد: محمد جواد برقی

نوبت چاپ: اول / زمستان ۱۳۹۸

میراث: ۳۰ صفحه

بها: ۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۲۸۵-۶۲-۰

سرشناسه: بهاری، بهاره. آشنایی با مواد اولیه و ابزار کار نساجی سنتی [کتاب] / عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با مواد اولیه و ابزار کار نساجی سنتی [کتاب] / مؤلف: بهاره بهاری؛ ویراستار علمی: حمید صادقیان.

مشخصات نشر: تهران: جمال هنر، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۸۸ص: مصور(بخش رنگ).

شابک: 978-600-7285-62-6

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۸۱.

موضوع: دستبافی -- ایران -- تاریخ

موضوع: Hand weaving -- History -- Iran

موضوع: بافندگی -- ایران -- تاریخ

موضوع: Weaving -- History -- Iran

رده بندی کنگره: TT۸۴۸

رده بندی دیویی: ۷۴۶/۱۴۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۹۸۸۹۸۸

مؤسسه انتشاراتی جمال هنر

تهران، خیابان انقلاب

خیابان منیری جاوید (دست بست شمالی)

بین خیابان رستم مهر و

خیابان لبافی نژاد، پلاک ۱۰

تلفن: ۶۶۴۸۸۴۷۱، ۶۶۴۸۸۵۲۱

۰۹۱۲۵۴۷۰۴۱۰، ۰۹۱۲۶۱۸۰۸۳۹

دورنگار و پیام گیر: ۶۶۴۶۲۵۱۴

قونسوری - امیری

فهرست مطالب

۹	پیش‌گفتار.....
۱۳	فصل اول: مواد اولیه و تهیه الیاف نساجی.....
۱۴	۱.۱. مشخصات عمومی الیاف.....
۱۶	۱.۲. طبقه‌بندی الیاف.....
۱۷	۱.۲.۱. الیاف طبیعی.....
۱۷	۱.۱.۲.۱. الیاف گیاهی.....
۱۹	۲.۱.۲.۱. الیاف حیوانی.....
۲۴	۳.۱.۲.۱. الیاف معدنی.....
۲۵	۲.۲.۱. الیاف مصنوعی یا الیاف ساخته بشر.....
۲۷	فصل دوم: تهیه نخ و تکمیل آن.....
۲۸	۱.۲. خصوصیات نخ در صنعت نساجی.....
۲۹	۱.۱.۲. تاب نخ.....
۲۹	۲.۱.۲. نخ‌های یک‌لا و چندلا.....
۳۰	۳.۱.۲. نخ‌های مغزی‌دار.....
۳۰	۴.۱.۲. نخ‌های مخلوط.....
۳۰	۲.۲. نخ‌های استفاده شده در نساجی سنتی.....

۳۰	 پنبه ۱.۲.۲
۳۱	 کاردینگ
۳۲	 پختن پنبه
۳۲	 سفیدگری
۳۳	 مرسریزه یا مرسریزاسیون
۳۳	 روش های مرسریزاسیون
۳۳	 مرسریزاسیون با کشش
۳۴	 ۲.۲.۲ کتان
۳۵	 رتینگ
۳۵	 تخمیر
۳۷	 ۳.۲.۲ پشم
۳۷	 شست و شو
۳۷	 خارگیری
۳۸	 سفیدگری پشم
۳۸	 ریسندگی
۳۸	 ۴.۲.۲ ابریشم
۳۹	 باز کردن پيله
۳۹	 صمغ گیری
۴۰	 روش نیم پز کردن ابریشم
۴۰	 روش پختن ابریشم در ایران
۴۱	 سفیدگری
۴۱	 باردهی
۴۱	 بار دادن ابریشم با املاح قلع

۴۲	بار دادن ابریشم با مواد مازوجی (گیاهی)
۴۳	۵.۲.۲. الیاف فلزی
۴۵	مراحل گلابتون‌سازی
۴۷	فصل سوم: ابزار و اصطلاحات رایج در نساجی سنتی
۶۷	فصل چهارم: انواع دستگاه‌های بافت پارچه
۶۹	۱.۴ دستگاه دو وردی یا چند وردی
۷۰	۲.۴ دستگاه دستوری
۷۰	نوع نخ‌های دستور
۷۳	بریدن نخ دستور
۷۴	۳.۴ دستگاه ژاکارد
۷۵	کار جعبه‌های ژاکارد
۷۶	مقوا یا کارت نقش
۷۶	اندازه‌های مقوا یا کارت نقش در ژاکارد
۷۹	ترتیب حرکت
۸۱	منابع

پیشگفتار

انسان‌ها، نخستین همواره در پی داشتن پوششی برای مقابله با سرما، در امان ماندن از گزند آفتاب، نیش حشرات و... بوده‌اند. از این رو رفته‌رفته دریافتند که موی حیوانات و رشته‌های نازک و بلند برخی گیاهان می‌تواند با تأیید شدن به دور خود، رشته‌های بلندتری را تشکیل دهند که نخ نام گرفت. بشر با بافتن نخ به تولید پارچه روی آورد و با این روش توانست پوشاک را ابداع نماید. بعدها نیز پی برد که می‌تواند با استفاده از مواد رنگزای طبیعی، پارچه را رنگین کند و به آن زیبایی بخشد.

نساجی سنتی در طی قرون متمادی نه فقط تأمین‌کننده البسه و پوشاک به منزله بخشی از نیازهای اولیه مردم بوده است، بلکه عرصه‌ای برای بروز ذوق و هنر و خلاقیت صنعتگران شایسته و هنرمند نیز بوده است.

تجزیه و آسیب‌پذیری منسوجات در طبیعت، باعث شده که با گذشت زمان و به سبب شرایط جوی و اقلیمی، گزند حشرات و... بیشتر این آثار از بین برود و یا دچار تغییر شود؛ اما علی‌رغم همه این موارد، هنوز شماری از آثار نساجی باقی مانده است که می‌تواند راهنمای پژوهشگران این عرصه باشد.

هرودت، مورخ معروف یونانی، از نساجی در ایران باستان به نیکی یاد کرده است. دوک‌های ساخته شده از گل رس و یا سنگ در سیلک کاشان، نشان می‌دهد که انسان از گذشته‌های بسیار دور مبادی صنعت بافندگی را می‌شناخته است. آثاری که قدمت آن‌ها به ۶۰۰۰ سال ق.م می‌رسد و از غار کمر بند در نزدیکی بهشهر به دست آمده، گواه خوبی است بر اینکه مردم آن روزگار از فن ریسندگی و تبدیل پشم به نخ اطلاع داشته‌اند. اما مشخص نیست که از این نخ‌ها در بافندگی هم استفاده می‌شده است.

مجسمه کوچکی از جنس استخوان، که قدمت آن به بیش ۴۲۰۰ سال ق.م، می‌رسد و در کاشان به دست آمده، نشان می‌دهند که از آن همچون دسته چاقو استفاده می‌شده است. همچنین نشان می‌دهد که مردم در آن دوران تکه پارچه‌ای احتمالاً از جنس پشم را لنگ‌وار به دور کمر می‌بستند. نشانه‌هایی از پارچه‌ای احتمالاً از جنس کتان بر روی اشیایی متعلق به ۴۰۰۰-۳۵۰۰ سال ق.م در منطقه شوش به دست آمده است که نشان می‌دهد در این بازه زمانی بافندگی در این منطقه رایج بوده است. از حدود ۲۷۰۰-۲۵۰۰ سال ق.م بافندگی ظریف در ایران حتی با الیاف فلزی (طلا و نقره) و پشم گوسفند و بز نیز رایج بوده است.

پارچه‌بافی و تولید پارچه دستبافت در دوران مادها کاملاً مرسوم بوده و حتی به برش و دوخت لباس نیز ترجمه می‌شده است. نساجی در ایران دوره هخامنشی نیز به خصوص در زمینه بافت پارچه‌های شش‌ظرفی، کتان و زری‌هایی که در تهیه لباس و پرده به کار می‌رفته‌اند، در خور بررسی است. در دوره اشکانی، بافت پارچه‌های ابریشمی، قلاب‌دوزی و ملیله‌دوزی بر روی پارچه رایج بوده است. در دوره ساسانی نیز ایرانیان در زمینه صنعت نساجی به‌ویژه تهیه پارچه‌های ابریشمی پیشرفت شایانی کردند.

در دوران اسلامی، پس از اندکی وقفه و رکود، دوباره صنعت نساجی ایران رونق گرفت و در زمان سلجوقیان از نظر طرز بافت، نقشه و زیبایی رنگ، به کمال رسید.

در دوره صفویه نیز به بافت پارچه‌های ابریشمی و تریه و تریه‌مل توجه می‌شده است؛ اما پس از آن، تولید پارچه در ایران تحت تأثیر ارتباط بیشتر با اروپا، به سمت صنعتی شدن گرایش پیدا کرد و از پارچه‌های دستبافت مانند گذشته استفاده نمی‌شد.

نساجی سنتی فراورده‌ای است که با کمک دستگاه‌های ساده بافندگی مانند دستگاه دو وردی، چهار وردی و هشت وردی و یا ژاکارد دستی تولید می‌شود. از جمله خصوصیات این رشته از صنایع دستی این است که اولاً همه مراحل سه‌گانه بافندگی- ایجاد دهنه کار، بودگذاری و دفین زدن- با حرکات دست و پا انجام می‌شود. ثانیاً امکان استفاده از پودهای رنگی به میزان نامحدود و نیز تنوع طرح بافت با در اختیار داشتن و کنترل حرکات وردها میسر می‌شود که این امر نشان‌دهنده حضور مؤثر و خلاق انسان در تولید است.

پارچه‌های دستبافت ایرانی را به دو گروه می‌توان تقسیم کرد:

- پارچه‌های نفیس (فاخر)

با شیوه بافت دشوار و یا بسیار دشوار که نیازمند استادی و مهارت خاص است و هر روز فقط می‌توان اندکی از این پارچه را بافت. مواد اولیه آن گران‌قیمت و عمدتاً شامل ابریشم، نخ گلابتون، نخ طلا، نخ نقره، کرک و در مواردی پشم بسیار مرغوب است. شمار استادان و هنرمندان متخصص در بافت پارچه‌های نفیس بسیار اندک است؛ زیرا به سبب نفیس بودن، میزان محدود تولید و گران بودن، متقاضی چندانی ندارد. از پارچه‌های نفیس ایرانی که تهیه آن پیشینه‌ای طولانی دارد می‌توان به زری، دارایی، مخمل، ترمه، مخمل نقش برجسته و پارچه‌های ابرسمی اشاره کرد.

- سایر پارچه‌های دستبافت

امروزه دستبافی تا حدی و آن هم بیشتر در برخی مناطق روستایی و عشایری متداول است. استان‌های خراسان، اردبیل، مازندران، گلستان، گیلان و خوزستان از مراکز مهم تولید پارچه‌های دستبافت‌اند. همچنین شمار محدودی کارگاه برای بافت پارچه‌های نفیس در برخی شهرها مانند اصفهان، یزد، کرمان، تهران، کاشان، دایر است.

در این کتاب، پس از معرفی الیافی که در نساجی سنتی ایران استفاده می‌شوند، روش ریسندگی و تکمیل الیاف، دستگاه‌های بافندگی سنتی و نحوه بافت مهم‌ترین منسوجات سنتی ایران نیز شرح داده می‌شود.